

Ефективність реалізації права на освіту в умовах воєнного стану

Анна Наконечна¹, Владислав Новосад²

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2024	Право	37.014:34:355.02

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14178109>

Анотація. У статті аналізується питання особливостей реалізації конституційного права на освіту в умовах дії правового режиму воєнного стану. Визначені пріоритети діяльності закладів освіти в умовах збройної агресії. Зазначено, що Міністерство освіти і науки України має забезпечити баланс між безпекою і неодмінною якістю освіти. Наголошено, що викликом для системи освіти є необхідність забезпечення міжнародних стандартів у цій сфері та певних пріоритетів щодо реалізації конституційного права на освіту, зокрема, рівного доступу до навчання; всебічної підтримки працівників та здобувачів освіти, які зі зброєю в руках захищають нашу державу; гарантування безпечних умов навчання та праці для всіх учасників освітнього процесу; забезпечення сталості навчання, зокрема для тих здобувачів освіти, які через повномасштабну військову агресію перебувають за кордоном, знаходяться на тимчасово окупованих територіях або є внутрішньо переміщеними особами.

Охарактеризовано особливості реалізації загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової та вищої освіти у контексті реалізації конституційного права на освіту в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Визначено проблеми освіти у період дії правового режиму воєнного стану, а саме: незадовільне забезпечення цифровими пристроями учасників освітнього процесу, неналежне облаштування укриттів у навчальних закладах й недостатня роль Міністерства освіти і науки України щодо визначення та конкретизації форм навчання у закладах освіти відповідних регіонів України.

Наголошено на необхідності й надалі вживати якомога більше заходів для забезпечення конституційного права на освіту, оскільки освіта є надзвичайно важливою для розвитку людства і майбутнє держави прямо залежить від рівня розвитку, здібностей, талантів, культури та свідомості майбутніх поколінь.

Ключові слова: право на освіту, гарантії прав, загальна середня, професійна (професійно-технічна) та вища освіти.

Efficiency of implementation of the right to education under the conditions of martial state

Annotation: The article analyzes the specifics of the realization of the constitutional right to education under the conditions of the legal regime of martial law. The priorities of the

¹ кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-9386>

² студент юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8226-5496>

activities of educational institutions in the conditions of armed aggression have been determined. It is noted that the Ministry of Education and Science of Ukraine must ensure a balance between safety and the essential quality of education. It was emphasized that the challenge for the education system is the need to ensure international standards in this area and certain priorities regarding the implementation of the constitutional right to education, in particular, equal access to education; comprehensive support for employees and students of education, who defend our country with weapons in their hands; guaranteeing safe learning and working conditions for all participants in the educational process; ensuring sustainability of education, in particular for those students who, due to full-scale military aggression, are abroad, are in temporarily occupied territories or are internally displaced persons.

The peculiarities of the implementation of general secondary, vocational (vocational-technical), professional and higher education in the context of the implementation of the constitutional right to education in the conditions of the legal regime of martial law are characterized.

The problems of education during the period of the legal regime of martial law were identified, namely: unsatisfactory provision of digital devices for participants in the educational process, improper arrangement of shelters in educational institutions, and insufficient role of the Ministry of Education and Science of Ukraine in determining and specifying forms of education in educational institutions in the relevant regions of Ukraine.

It was emphasized the need to continue to take as many measures as possible to ensure the constitutional right to education, since education is extremely important for the development of humanity and the future of the state directly depends on the level of development, abilities, talents, culture and consciousness of future generations.

Keywords: the right to education, guarantees of rights, general secondary, professional (vocational-technical) and higher education.

Вступ

Освіта є основою для забезпечення майбутньої та сильної України, адже вона розширює можливості боротьби з несправедливістю, насильством, корупцією та багатьма іншими неприємними моментами в житті суспільства. Освіта відіграватиме життєво важливу роль у відбудові нашої держави, оскільки вона не лише дає необхідні знання, а й сприяє розвитку відповідальних громадян з моральними цінностями, які поважають права людини, добросовісність та відповідальність.

Згідно з чинною Конституцією України найвищою цінністю у сучасному суспільстві є людина, яка має можливості здійснювати пошук і освоювати нові знання, приймати виважені й нестандартні рішення.

У ст. 28 Загальної декларації прав людини передбачено, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості, збільшення поваги до прав людини та основних свобод, вона повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості й дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами [1].

Ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права містить положення про те, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства [2].

У зв'язку із військовим вторгненням Російської Федерації на територію України постає низка надважливих питань, серед яких адаптація навчальних закладів до обмежень і загроз, а також гарантування безпеки, надійності та доступності освіти в найскладніших умовах.

Саме тому слід детально проаналізувати специфіку реалізації права на здобуття освіти в умовах воєнного стану.

Конституційне право на освіту отримало висвітлення у працях вітчизняних і зарубіжних юристів та практичних працівників, зокрема, Б. Андрусишина, Ю. Барабаша,

С. Бобровник, В. Боняк, Т. Денисової, В. Дрьоміна, І. Жаровської, М. Козюбри, А. Колодія, С. Максимова, О. Марцеляка, О. Мельничук, Н. Мирошніченко, В. Олійник, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, М. Ребкало, Л. Самофалова, О. Скрипнюка, Р. Стефанчука, С. Стеценка, А. Тузова, М. Хавронюка, В. Шаповала, М. Шаргородського, Ю. Шемшученка та ін. Віддаючи належне внеску дослідників, слід вказати на необхідність подальших розробок щодо реалізації конституційного права на освіту в умовах сьогодення, а саме - дії правового режиму воєнного стану.

Метою статті є аналіз особливостей реалізації конституційного права на освіту в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Результати

Міжнародним і вітчизняним законодавством право на освіту віднесено до фундаментальних прав людини і розглядається в якості складової частини права на отримання безперервної освіти, реалізація якого можлива протягом усього життя людини.

Ст. 3 Закону України «Про освіту» закріплює положення, згідно якого «кожен має право на якісну та доступну освіту... Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти... Право на освіту не може бути обмежене законом...», однак, у демократичних суспільствах існують законодавчі норми щодо обмежень конституційного права на освіту в умовах воєнного стану [3].

Так, згідно ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»[4].

З перших днів введення воєнного стану в Україні здобувачі освіти втратили можливість навчатися, проте навіть попри несприятливі умови для повноцінної діяльності, робота навчальних закладів доволі швидко відновилися і організація діяльності щодо реалізації конституційного права на освіту продовжує здійснюватися із дотриманням певних пріоритетів, головними серед яких є: 1) всебічна підтримка працівників та здобувачів освіти, які зі зброєю в руках захищають нашу державу, задля сприяння обороні України; 2) гарантування безпечних умов навчання та праці для усіх учасників освітнього процесу; 3) надання якісних освітніх послуг.

Для їх забезпечення законодавство України з питань освіти передбачає різні форми здобуття освіти, а саме: інституційну (очну, заочну) чи індивідуальну (екстернат, сімейну (домашню), педагогічний патронаж) форми, або шляхом їх поєднання (ч. 1 ст. 9).

Враховуючи реалії сьогодення, у березні 2022 року вищевказаний закон було доповнено статтею 57-1, яка містить додаткові державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану здобувачам освіти, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду, а саме:

– організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;
– здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом;
– місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби) [5, с.391-392].

Забезпечення вищезазначених державних гарантій здійснюють: а) органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови, начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти; б) заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники; в) громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність (ч. 2 ст. 57-1 Закону «Про освіту»), у тому числі забезпечують створення безпечного освітнього середовища та організацію здобуття освіти, освітнього процесу.

Що стосується шкільної освіти, то ще 28 березня 2022 року МОН було прийнято наказ [6], згідно із яким органам управління у сфері освіти місцевих органів виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, зокрема у підпорядкуванні яких перебувають заклади загальної середньої освіти та установи освіти слід забезпечити та організувати:

1) зарахування здобувачів загальної середньої освіти, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання (перебування) і проживають (перебувають) в Україні чи за її межами, до закладів освіти за заявою (її сканованою копією чи фотокопією), що подається до закладу освіти одним з батьків, опікуном, іншим законним представником, родичем здобувача освіти або повнолітнім здобувачем освіти наочно, факсом, електронною поштою, іншими засобами зв'язку чи у будь-який інший спосіб (за вибором заявника);

2) здобуття загальної середньої освіти для здобувачів освіти за будь-якою формою, що може забезпечити заклад освіти та є найбільш безпечною для них;

3) оплату праці працівників закладів освіти та установ освіти незалежно від їх поточного місця проживання (перебування) в Україні чи за її межами, у тому числі шляхом прийняття рішення (розпорядження, наказу) про оголошення простою у закладах освіти, що не можуть здійснювати освітню діяльність внаслідок збройної агресії російської федерації;

4) проживання здобувачів освіти та осіб, які їх супроводжують (батьків, опікунів, інших законних представників, родичів тощо), працівників закладів освіти та установ освіти у пансіонах, гуртожитках тощо та їх харчування у разі подання відповідної заяви;

5) працевлаштування працівників на вакантні посади (за наявності) у разі подання відповідної заяви.

Станом на зараз, як зазначається у МОН, зруйновано понад 200 шкіл, і понад 1600 шкіл зазнали пошкоджень (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька, Харківська області, тимчасово окуповані Донецька та Луганські області). І це, безумовно, спричиняє відсутність доступу до освіти у дітей.

Наголошується, що близько 900 тисяч дітей в Україні навчаються дистанційно, оскільки немає можливості відвідувати школи. Якщо нема нагоди застосувати дистанційному навчання, то вчителі надсилають завдання електронною поштою або роблять відеозаписи із поясненням матеріалу і надсилають його учням [7].

Задля вирішення усіх організаційних питань був прийнятий Порядок та умови здобуття загальної середньої освіти в комунальних закладах середньої загальної освіти в умовах воєнного стану в Україні, затверджений наказом МОН від 07 серпня 2024 року [8], у якому зазначено, що навчальний план дистанційного класу передбачає вивчення:

-учнями, які проживають (перебувають) в Україні, усіх навчальних предметів (інтегрованих курсів), обов'язкових для вивчення, вибіркових (за вибором учнів) освітніх компонентів, передбачених освітньою програмою закладу освіти;

-учнями, які проживають (перебувають) за межами України, окремих навчальних предметів (інтегрованих курсів), передбачених типовою освітньою програмою для навчання дітей, які виїхали з України внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації і здобувають освіту одночасно в закладах освіти країни перебування та України, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України.

Окрім цього, передбачено, що заклади освіти, що організують здобуття загальної середньої освіти із застосуванням дистанційної форми навчання, створюють дистанційні класи та організують здобуття загальної середньої освіти за індивідуальною (екстернатною (екстернатом), сімейною (домашньою), педагогічним патронажем) формою.

На жаль, ми маємо дуже складну ситуацію із втіленням у життя цих форм навчання. Адже вони потребують створення індивідуальних навчальних планів та графіків відвідування учнів, а це є окрема ланка методичної діяльності. Наші школи не мають практики здійснення такої діяльності, хоча могли вже давно її втілювати щодо учнів з особливими потребами. Це би сприяло швидшій їх соціалізації. А тому виходить так, що діти, котрі проживають на територіях з підвищеною загрозою обстрілів втрачають можливість якісного навчання і комунікації з однолітками, що є надзвичайно потрібно у такі складні часи.

У відносно безпечних областях (західний регіон України, Київська області, центральний регіон України) навчання відбувається в очній (денній) або комбінованій (змішаній) формі.

Пункт 3 вищезгаданого порядку містить положення про те, що здобуття загальної середньої освіти в очній (денній) формі, у тому числі із застосуванням змішаного навчання, організовується у разі, якщо:

- у закладі освіти або на відстані не більше ніж 500 метрів від нього наявні об'єкти фонду захисних споруд цивільного захисту, що придатні для укриття учасників освітнього процесу та до яких їм забезпечено безперешкодний доступ;

- матеріально-технічна база закладу освіти є достатньою для організації очної (денної) форми здобуття загальної середньої освіти, у тому числі із застосуванням змішаного навчання.

Відповідно до п.5 заклади освіти що організують здобуття загальної середньої освіти в очній (денній) формі, у тому числі із застосуванням змішаного навчання, організують здобуття загальної середньої освіти за очною (вечірньою), заочною чи мережевою формами.

Організація очної (вечірньої), заочної та мережевої форм здобуття загальної середньої освіти здійснюється відповідно до Положення про Інституційну та дуальну форми здобуття повної загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 23 квітня 2019 року № 536, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22 травня 2019 року за № 547/33518 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 10 лютого 2021 року № 160).

Незважаючи на вищевказані положення, є ряд проблематичних моментів, що перешкоджають повноцінному забезпеченню комбінованої форми навчання.

Так, для прикладу, до наступного 2024-2025 н.р. 19 % шкіл не є готовими до змішаної форми навчання, оскільки не є забезпеченими укриттями через специфіку будівель або недостатнє фінансування для реконструкції приміщень під укриття.

Також, не вистачає генераторів для забезпечення усіх шкіл світлом, адже відбувається частково нецільове витрачання коштів, виділених саме для цього. А тому

необхідно забезпечити належний контроль за використанням коштів, спрямованих на забезпечення належного стану енергосистеми.

Окрім цього, для реалізації і дистанційної, і змішаної форм навчання не вистачає вчителів, оскільки відбуваються людські втрати, а також значний відтік кадрів, адже велика їх кількість виїжджає за кордон або пересуваються в межах України.

Отже, держава намагається забезпечити безпеку та стабільність навчального процесу у школах, проте залишається низка проблем, передбачених Планом відновлення України у сфері освіти і наук [9], а саме:

- часткове або повне руйнування закладів ЗСО внаслідок війни та недосконала безпекова інфраструктура вже існуючих закладів ЗСО;
- значні зміни у контингенті учнів та педагогічних працівників, викликані війною (ВПО, біженці, особи, що перебувають на тимчасово окупованих територіях);
- наявна система ЗСО не забезпечує рівний доступ до якісної освіти;
- часткова невідповідність змісту освіти потребам воєнного часу;
- недостатньо ефективного використання наявних коштів;
- відсутність у багатьох учасників освітнього процесу доступу до комп'ютерного обладнання, програмного забезпечення та якісного Інтернету, що погіршує доступ до дистанційного навчання.

Освітній процес у професійно-технічних закладах регулюється Положенням про внутрішню академічну мобільність здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються у закладах професійної (професійно-технічної) освіти України, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 26 березня 2022 р [10], а також наказом Міністерства освіти і науки України від 05 вересня 2022 р. Про деякі питання видачі документів про професійну (професійно-технічну) освіту в умовах воєнного стану в Україні [11].

Згідно із п.4 положення про внутрішню академічну мобільність здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються у закладах професійної (професійно-технічної) освіти України, за здобувачами П(ПТ)О базового закладу П(ПТ)О на період навчання в закладі П(ПТ)О - партнері зберігаються відповідно до укладеної угоди про співробітництво місце навчання, виплата стипендії та всі інші соціальні виплати згідно із законодавством.

Тривалість, зміст і форма навчання (змішана/дистанційна) у закладах П(ПТ)О - партнерах визначаються навчальними планами та графіками освітнього процесу, затвердженими у закладах П(ПТ)О - партнерах (п.6).

Після закінчення навчання здобувачам П(ПТ)О базових закладів П(ПТ)О у закладах П(ПТ)О - партнерах видається академічна довідка у закладі П(ПТ)О - партнері, у якій зазначаються предмети, інші види навчальної діяльності та результати навчання (п.8).

У наказі Міністерства освіти і науки України від 05 вересня 2022 р. зазначається, що керівники органів управління у сфері освіти обласних військових адміністрацій повинні забезпечити видачу випускникам документів про професійну (професійно-технічну) освіту державного зразка та додатків до них (п.1).

Також наголошено на тому, що замовлення, виготовлення, видача та облік документів про професійну (професійно-технічну) освіту державного зразка закладам професійної (професійно-технічної) освіти, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), здійснюється в такому порядку:

- 1) орган управління у сфері освіти обласних військових адміністрацій визначає уповноважених (відповідальних) осіб для замовлення, виготовлення, видачі та обліку документів про професійну (професійно-технічну) освіту державного зразка та додатків до них;

- 2) у разі, якщо підпис керівника закладу професійної (професійно-технічної) освіти отримати не є можливим, право підписувати документи про професійну (професійно-технічну) освіту державного зразка мають керівники органів управління у сфері освіти обласних військових адміністрацій;
- 3) видача документів про професійну (професійно-технічну) освіту державного зразка та додатків до них випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), які тимчасово проживають (перебувають) в інших регіонах України, можуть бути видані одному з батьків або іншим законним представникам та іншим особам за довіреністю, посвідченою нотаріально.

Професори, доктори педагогічних наук Олег Малишевський та Анатолій Грінченко стверджують, що за даними Інституту освітньої аналітики кількість здобувачів П(ПТ)О, станом на 01.01.2022 р., становить 243825 осіб (без урахування АР Крим та окупованих Луганської та Донецької областей). Станом на кінець 2021/2022 н. р. (25.06.2022р.) кількість здобувачів, які навчались у закладах П(ПТ)О на підконтрольній Україні території становила 194697 осіб. Навчались дистанційно у закладах П(ПТ)О на підконтрольній Україні території, але перебували за межами країни 18499 осіб. Цифри подано без урахування АР Крим, окупованих Луганської та Донецької областей та Херсонської області. Крім того, 173 здобувачі П(ПТ)О виїхали за межі України і були зараховані до закладів освіти інших країн.

Вищезгадані порівняльні дані, на їх думку, засвідчують, що внаслідок повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України 24.02.2022 р. заклади П(ПО)О втратили 30629 здобувачів.

Показники за 2022/2023 н. р. фіксують 225546 здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. А тому вчені роблять висновок, що подані цифри засвідчують зниження кількості здобувачів П(ПТ)О майже на 18 тис. осіб у порівнянні з минулорічними показниками, що, по-перше, безпосередньо вплине на кількість необхідного педагогічного складу відповідних закладів освіти і, по-друге, впливатиме на ринок праці.

Також вони наголошують, що для професійної (професійно-технічної) освіти проблема дефіциту педагогічних кадрів завжди була досить суттєвою. Її наявність зумовлена низкою чинників, зокрема: низька привабливість вакансій, через відносно низьку оплату праці; відтік педагогічних кадрів до інших видів економічної діяльності, регіонів та (чи) країн із (без) збереження професійного профілю; падіння престижності педагогічної праці у цілому тощо [12, с. 120-121].

За офіційними даними МОН в Україні повністю зруйновано 32 і пошкоджено 225 закладів П(ПТ)О і ФПО (фахової передвищої освіти на базі дев'ятирічної освіти) [13].

Великою проблемою є те, що незважаючи на триваючий освітній процес, не усі учні, навіть за умови організації дистанційного чи змішаного навчання, спроможні реалізувати своє право на навчання, внаслідок відсутності пристроїв для онлайн навчання, відсутності доступу до інтернету, безпекової ситуації, відсутності цифрових навичок тощо.

Крім того, дистанційна форма навчання у воєнний час створює дискримінаційні умови щодо отримання освіти для окремих категорій учасників освітнього процесу, зокрема: віднесених до внутрішньо переміщених осіб; учнів із сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах на тимчасово окупованих чи щойно звільнених територіях, або на територіях, де ведуться бойові дії; учнів із багатодітних сімей, у яких навчається декілька дітей, і немає достатньої кількості гаджетів для одночасного дистанційного навчання або відсутня можливість розмістити усіх дітей в окремих кімнатах для організації нормального навчання.

Задля подолання означених проблем Національною радою з відновлення України від наслідків війни було запропоновано на громадське обговорення проект Плану відновлення України, яким визначено стратегічні завдання відновлення професійної освіти, зокрема: відновлення системи П(ПТ)О, що відповідає потребам економіки та ринку праці; забезпечення змісту і якості П(ПТ)О, що відповідають сучасним вимогам та потребам ринку праці; П(ПТ)О освіта є престижною та популярною освітньою траєкторією; надання закладам П(ПТ)О реальної фінансової автономії.

МОН України також виступило з ініціативами щодо перспектив розвитку освіти та змін у напрямках і обсягах підготовки кадрів у воєнний та повоєнний час. Зупиняючись на тих ініціативах, що стосуються безпосередньо розвитку П(ПТ)О у воєнний період у контексті проблем, слід зазначити, що одним із завдань галузі у короткостроковому періоді МОН України визначає: подолання виклику «Руйнування та пошкодження мережі ЗП(ПТ)О»; подолання виклику «Часткова невідповідність змісту й рівня якості П(ПТ)О запитам і потребам ринку праці. Неадаптованість освітніх програм та строків навчання до потреб роботодавців з урахуванням потреб економіки/ інфраструктури в ході її відбудови/відновлення. Значна втрата зв'язків закладів П(ПТ)О з бізнесом через призупинення (припинення) діяльності підприємств. Відсутність сучасних інструментів оцінювання результатів навчання в процесі присвоєння/підтвердження робітничих кваліфікацій» [12, с.124].

Крім того МОН України пропонує низку змін у підготовці кадрів у воєнний період, зокрема:

- спрощення освітніх програм, процедур, стандартів, інструментарію та інших механізмів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації громадян, які вже мають освітні та професійні кваліфікації, шляхом скорочення термінів навчання у 2–5 разів за рахунок визнання попереднього досвіду роботи й навчання (неформального та інформального), підготовки за найбільш актуальними кваліфікаціями;
- прийняття тимчасової відміни регуляторних норм щодо ліцензування та акредитації відповідних освітніх програм, призупинення діяльності на певний період інституцій, діяльність яких пов'язана з перевітками тощо (НАЗЯВО, НАК та інші) [12, с.126].

Отже, можна зробити висновок про те, що серйозними викликами, перед якими опинилася сьогодні професійна (професійно-технічна) освіта, можливо подолати за умови: системної державної підтримки; відновлення системи П(ПТ)О й створення ефективної мережі закладів освіти; переорієнтації її на потреби економіки військового часу; забезпечення змісту і якості освіти, що відповідають сучасним вимогам і потребам ринку праці; створення безпечних умов для навчання та викладання; забезпечення психологічної підтримки усіх учасників освітнього процесу; стимулювання та заохочення до реалізації нелінійних траєкторій підвищення кваліфікації і професійного розвитку педагогів з урахуванням сучасних реалій, залучення для цього потенціалу вищої, неформальної та інформальної освіти.

Освітній процес у вищих навчальних закладах зазнав суттєвої кризи через широкомасштабне вторгнення Російської Федерації. У відкритому інформаційному просторі доступні чимало науково-аналітичних публікацій, присвячених дослідженню стану вищої освіти в умовах війни, в яких розкриваються актуальні проблеми і виклики та окреслюються необхідні заходи щодо їх ефективного подолання.

Різні трансформаційні аспекти в галузі вищої освіти, пов'язані з повномасштабною російською агресією, проблеми впровадження освітніх інновацій, питання модернізації і розвитку системи вищої освіти знайшли належне висвітлення у наукових працях І. Дичківської, В. Кременя, В. Мадзігона, Н. Ничкала, С. Ніколаєнка, О. Овчарука та ін.

Органами державної влади в галузі освіти (Міністерство освіти і науки України, Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій й ін.) розроблено і впроваджено низку нормативно-правових документів, роз'яснень та рекомендацій, спрямованих на врегулювання відносин у сфері вищої освіти в умовах воєнного стану, зокрема «Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти» (Закон України від 24.03.2022 № 2157-IX), «Роз'яснення щодо роботи закладів освіти в межах правового режиму воєнного стану», «Про функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану» (лист МОН від 02.03.2022 р., № 1/3319-22), «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» (наказ МОН від 07.03.2022 р., № 735 [10], «Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану» (лист МОН від 07.03.2022 р., № 1/3378-22) та ін.

За даними Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України, найбільших збитків від руйнувань та пошкоджень закладів вищої освіти зафіксовано у Харківській (23), Донецькій (9), Запорізькій і Миколаївській областях (по 5) та у м. Київ (6). Станом на початок липня 2023 р. наявні такі дані щодо пошкоджень (руйнувань) майна та будівель наукових установ: частково пошкоджено – 114; зруйновано – 4 [15].

Значного удару зазнала вітчизняна галузь вищої освіти внаслідок вимушеної міграції населення України. Для науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти, які перебувають за межами України, найбільш типовими проблемами стали мовний бар'єр, житлове питання і фінансові негаразди.

Непростою залишається ситуація з молодими вченими, які продовжують залишати сферу наукової діяльності. Так, за інформацією Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України, більше 5 % молодих науковців, які працювали у закладах вищої освіти, покинули територію держави й перебралися до інших країн, здебільшого Європейського Союзу. В академії наук України спостерігається ще складніша ситуація, оскільки приблизно 43% молодих науковців також виїхали з території України.

Значна частина українців, зокрема науково-педагогічних працівників, студентів й аспірантів залишилися на тимчасово окупованих територіях, відтак позбавлені можливості отримувати якісні освітні послуги чи займатися викладацькою і науковою діяльністю. Крім того, на них постійно здійснюється фізичний та психоемоційний вплив з боку незаконних окупаційних адміністрацій, примушуючи переходити до новоутворених псевдозакладів освіти.

Студенти і викладачі, які залишилися на підконтрольній Україні території, також позбавлені можливості якісно працювати й навчатися через низку технічних чинників (відключення електроенергії, відсутність опалення, низька швидкість інтернету тощо), що призвело до загострення кризи дистанційного навчання.

Активні бойові дії зумовили вимушене переміщення закладів освіти, зокрема університетів та наукових установ. Відтак з небезпечних територій було фізично переміщено адміністрації ЗВО, більшість науково-педагогічних працівників і студентів. Працівники закладів вищої освіти, які з різних причин не зуміли покинути окуповану територію, втратили роботу, а студенти – можливість продовжувати навчання в українських вишах [14, с. 31].

Упродовж 2022 р. на підконтрольну Україні територію переміщено (релоковано) 44 заклади вищої освіти та їх філії, де навчалася близько 54,1 тис. студентів і працює понад 6,9 тис. співробітників [6]. 3-поміж переміщених ЗВО найбільша кількість припадає на Донецьку (13), Луганську (7) та Херсонську (7) області. Щодо українських міст, куди перемістилося найбільше закладів вищої освіти, необхідно виокремити Дніпро (6), Запоріжжя (3) та Київ (3).

За даними Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України, станом на 01 липня 2023 р. із 375 закладів вищої освіти 200 ЗВО (53,4 %) продовжують працювати дистанційно, 132 заклади (35,2 %) обрали змішаний формат реалізації освітнього процесу і лише 38 закладів (10,1 %) повністю перейшли на очну форму навчання. На жаль, 5 ЗВО (1,3 %) взагалі не відновили освітньо-наукову діяльність. Найвищі показники щодо переходу закладів вищої освіти на очну форму навчання спостерігаються у Волинській (100 %), Рівненській (50 %), Кіровоградській (45,5 %) і Полтавській (33,3 %) областях [15].

Черговим важливим аспектом втрат у системі вищої освіти є різке зменшення кількості іноземних студентів, які завжди були хорошою інвестицією у розвиток вітчизняних освітніх закладів, адже кошти від їх навчання спрямовувалися здебільшого на модернізацію матеріально-технічної бази вишів. З початком військових дій значна їх частина були змушені перервати навчання і покинути територію України, щоправда, більшість із них продовжують навчатися дистанційно [14, с. 32].

Комплексний аналіз вищевикладеного, дає змогу виокремити основні виклики у системі вищої освіти України та окреслити перспективні напрями їх подолання, що, зокрема, задекларовані у проекті Плану відновлення України у сфері освіти і науки, а саме:

Інфраструктурні виклики:

1. Повне знищення або пошкодження навчально-наукових приміщень закладів вищої освіти.
2. Проблеми з належним функціонуванням безпекової інфраструктури ЗВО (робота системи оповіщення, наявність укриттів та їх стан тощо).
3. Вимушене переміщення закладів освіти, відтак реалізація освітнього процесу у дистанційному режимі, що накладає додаткові обмеження технічного характеру.
4. Обмеження доступу до освітнього процесу, пов'язані з перебоями електропостачання, опалення, стабільним доступом до інтернету.

Кадрові виклики:

1. Людські втрати серед працівників вищої школи.
2. Відтік (міграція за кордон, переміщення у межах країни) науково-педагогічних кадрів) – відтак дефіцит у закладах вищої освіти кваліфікованих працівників.
3. Складна політична і соціально-економічна ситуація в країні, що актуалізує питання фізичного виживання громадян, породжує значні труднощі соціального характеру й призводить до зниження пріоритету освітньо-професійної та наукової діяльності серед працівників закладів вищої освіти.
4. Скорочення кількості учасників міжнародних програм у галузі освіти і науки серед викладачів та студентів; зменшення кількості іноземних здобувачів освіти.

Фінансові виклики:

1. Недостатнє фінансування закладів вищої освіти, нераціональний розподіл бюджетних коштів.
2. Відсутність або обмеженість ресурсів на відновлення зруйнованих і пошкоджених ЗВО.
3. Послаблення партнерських стосунків з громадськістю та бізнесом у вищій освіті й науці.

Висновки

Таким чином, навіть в умовах воєнного стану в Україні, не дивлячись на обмеження конституційного права на освіту, держава намагається забезпечувати його реалізацію, впроваджувати різного роду ініціативи, які дозволяють здійснювати освітній процес за державними стандартами та освітніми програмами України.

Разом із тим, основними проблемами освіти у період дії правового режиму воєнного стану є незадовільне забезпечення цифровими пристроями учасників освітнього процесу та недостатня роль Міністерства освіти і науки України щодо визначення та конкретизації форм навчання у закладах освіти відповідних регіонів України.

Перспективами подальших досліджень є аналіз правових чинників, які мають безпосередній вплив на реалізацію права на освіту задля якомога більшої ефективності здійснення цього права в Україні.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. No 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
5. Щебатун І. Реалізація конституційного права на освіту в умовах дії правового режиму воєнного стану. Національний вісник Ужгородського Національного Університету. 2023. С.389-394.
6. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 № 274 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizacijzodobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-taosvitnogoprosesu-v-umovah-voeyenno-gostanu-v-ukrayini>.
7. Офіційний сайт МОН: mon.gov.ua (дата звернення: 14.10.2024).
8. Порядок та умови здобуття загальної середньої освіти в комунальних закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 07.08.2024 № 1112. URL: <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/uploads/public/66b/62d/6ab/66b62d6ab54f0020605446.pdf>.
9. План відновлення України. Освіта і наука (проект станом на 93.08.2022). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadskeobgovorennya/2022/08/19/H0.projekt.Plan.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>
10. Положення про внутрішню академічну мобільність здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються у закладах професійної (професійно-технічної) освіти України: наказ Міністерства освіти і науки України від 26.03.2022 № 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0437-22#Text>
11. Про деякі питання видачі документів про професійну (професійно-технічну) освіту в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 05 вересня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-22#Text>.
12. Малишевський І., Грінченко А.. Проблеми професійної (професійно-технічної освіти) у воєнний та повоєнний час. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2023. Вип. 1. С. 118-128.
13. Інтерактивна мапа зруйнованих і пошкоджених закладів освіти. URL: <https://saveschools.in.ua> (дата звернення: 12.02.2023).

14. Оршанський Л., Нищак І., Магвісів Я., Юркін М., Вища освіта України в умовах воєнного стану: виклики та шляхи подолання. Молодь і ринок. 2024. № 1 (221). С. 29-35.
15. Освіта і наука України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник. URL:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpnevakonferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirnOsvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.roz.v.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>